

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Історичний факультет

Кафедра історії України

Дипломна робота

(бакалавра)

з теми

Гетьманський двір у Батурині мазепинської доби

Виконав: студент 4 курсу, групи Ist1B15

напряму підготовки (спеціальності)

6.020302 Історія*

Щербань Роман Петрович

Керівник: доктор історичних наук, професор

Завальнюк Олександр Михайлович

Рецензент _____

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА.....	5
1.1. Історіографія.....	5
1.2. Джерельна база.....	10
РОЗДІЛ 2. АРХІТЕКТУРНО-ДЕКОРАТИВНЕ ОБЛИЧЧЯ САДИБИ.....	16
I. МАЗЕПИ	
2.1. Просторове планування та екстер'єр гетьманського палацу.....	16
2.2. Особливості внутрішнього оздоблення замиської резиденції.....	23
РОЗДІЛ 3. ВНУТРІШНЯ СТРУКТУРА ГЕТЬМАНСЬКОГО ДВОРУ.....	28
3.1. Система придворних чинів та їхні функціональні обов'язки.....	28
3.2. Мілітарний сегмент особового складу двірських службовців.....	34
РОЗДІЛ 4. ПОВСЯКДЕННЯ ГОНЧАРІВСЬКОГО МАЄТКУ.....	41
4.1. Придворна культура та дозвілля.....	41
4.2. Дипломатичний етикет при гетьманському дворі.....	47
ВИСНОВКИ.....	5
3	
ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА.....	56

ДОДАТКИ.....7

5

Додаток А. Руїни палацу гетьмана І. Мазепи в Батурині.

.....75

Кресленик Ф.-В. фон Бергхольца, 1744 р.

Додаток Б. Палац гетьмана І. Мазепи на околиці Батурина.....76

Гончарівці до його зруйнування 1708 р.

Додаток В. Лицьові орнаментовані сторони керамічних розеток.....77

шести типів замиської резиденції І. Мазепи у Батурині (перед 1700 р.)

Додаток Г. Фрагментована теракотова кахля з гербом та.....78

монограмою І. Мазепи (після 1708 р.)

Додаток Г. Ціла теракотова пічна кахля та фрагменти.....79

полив'яної з рельєфним зображенням янгола, виявлені в урочищі

Гончарівка (після 1708 р.)

ВСТУП

Сьогодні в XXI ст. дедалі частішими стають заклики європейських діячів про «управління сильною рукою». Вони не безпідставні з двох причин: по-перше, важливим імпульсом перебігу сучасних подій у світі служить військова сила; по-друге, досі залишається актуальною теза про «сильних світу сього». Досвід показує, що навколо таких людей найчастіше об'єднуються ті, хто потребує підтримки, захисту, або з корисливих цілей. Одними з кількісних репрезентантів цих процесів виступають структури під назвою дворів (короля, герцога, барона тощо). Екстраполюючи сказане на український досвід також знаходимо такі мікроструктури в ранньомодерній Україні, детальне вивчення яких допоможе краще зрозуміти специфіку владних відносин політичної системи, що отримала назву Гетьманату.

Об'єкт дослідження становить історичний розвиток владних структур Гетьманщини кінця XVII – початку XVIII ст.

Предметом дослідження є гетьманський двір І. Мазепи як своєрідний владний інститут, що репрезентував особу регіментаря.

Хронологічні межі роботи охоплюють період з 1687 до 1708 рр. Нижня хронологічна межа зумовлена обранням І. Мазепи на гетьманство, а верхня – розоренням Батурина, а відтак і гетьманського двору, російськими військами під командуванням О. Меншикова.

Мета роботи полягає в комплексному дослідженні на мікроісторичному рівні гетьманського двору І. Мазепи у Батурині кінця XVII – початку XVIII ст.

Відповідно до мети нами поставлено **завдання** дослідити:

- 1) стан наукової розробки проблеми та репрезентативність джерельної бази нашого дослідження;
- 2) архітектурно-декоративне обличчя садиби І. Мазепи;
- 3) внутрішню структуру гетьманського двору;
- 4) повсякдення гончарівського маєтку.

Методи дослідження. У процесі виконання роботи використовувались загальнонаукові (аналіз, синтез, порівняння і аналогія) та спеціально-наукові методи історичного пізнання (історико-порівняльний, історико-типологічний).

Практичне значення результатів роботи полягає насамперед в тому, що сформульовані у дипломній роботі основні положення і висновки можуть бути використані в процесі викладання курсу історії України ранньомодерної доби у загальноосвітніх шкільних закладах, їх можна використовувати при написанні рефератів, есе, повідомлень чи інших розвідок наукового характеру.

Апробація результатів дослідження відбувалася під час обговорень на пленарних засіданнях круглих столів «Наріжний камінь української історії: до 380-річчя від дня народження гетьмана України Івана Мазепи» та «Феномен аристократії в українській науковій і суспільно-політичній думці: проблеми та перспективи». Вказані наукові заходи були проведені відповідно 20 березня і 11 квітня 2019 р. у Кам'янці-Подільському.

Структура роботи визначається змістом проблеми, поставленою метою та завданнями дослідження. Наукова робота складається зі вступу, 4 розділів, 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури, що налічує 130 позицій, та 5 додатків.

ВИСНОВКИ

На протязі тривалого часу інститут гетьманського двору, який відіграв важливу роль у соціально-економічному, політичному і культурному розвитку ранньомодерної України, залишався поза межами дослідницького поля зору. Частково такий стан речей пояснювався загальними напрямками вітчизняних досліджень, частково узвичаєними штампами радянської історіографії. Однак після здобуття незалежності розпочався новий виток, пов'язаний з вивченням феномену гетьманського двору.

Відтоді в українській історіографії виокремилось декілька напрямків дослідницького пошуку, які займаються вивченням ранньомодерного двору:

1. як своєрідного інституту гетьманської влади, що втілював у собі всю велич постаті українського реґиментаря і водночас регулював взаємовідносини між гетьманом та генеральною старшиною;

2. як соціальної спільноти, що формувалася навколо володаря булави, пов'язаної між собою численними родинними зв'язками, службою публічного та приватного характеру, дружбою чи солідарністю;

3. як вагомого регулятора економічного життя ранньомодерної України, оскільки об'єднуючи в своєму складі значне число осіб, двір ставив проблему їх економічного забезпечення;

4. як засобу для забезпечення «нематеріальних форм» верховної влади, оскільки придворний церемоніал та етикет конструювали та закріплювали у свідомості підданих уявлення про велич правителя та дистанцію, яка відділяє його від них, та, водночас, демонстрували образ українського володаря, який уособлював для людей вищу справедливість та захист.

З точки зору персонального складу, двір гетьмана являв собою складну багатоступеневу структуру, яка почала формуватися ще за Б. Хмельницького. З кожним новим реґиментарем це утворення продовжувало удосконалюватися та розширюватися, поки не набуло свого остаточного завершеного варіанту за гетьманування І. Мазепи, тоді як двір останнього володаря К. Розумовського

вже був створений на основі власне російських взірців, втім, не пориваючи остаточно з традиціями попередників.

Загалом особовий склад гетьманського двору І. Мазепи можна поділити на дві основні категорії. До першої належали придворні чини, слуги гетьмана, охорона та обслуговуючий персонал при резиденції, які у своїй діяльності мали безпосередні контакти з особою володаря булави. До другої категорії персоналій двору належали управлінський апарат та різні групи служителів у волостях та при маєтностях, а також окремі групи служилого населення, які за свою службу при дворі регіментаря користувалися рядом особливих привілеїв та пілг, що вирізняло їх з-поміж інших жителів Гетьманщини.

Характерною особливістю кадрової політики в рамках двору І. Мазепи було залучення до важливих посад кваліфікованих спеціалістів-управлінців, які могли служити і за попередників регіментаря, але виявили лояльність до новообраного зверхника України. Однак набагато частіше управлінські кадри вербувалися з середовища найближчого оточення нового гетьмана, його слуг, довірених осіб, які виявили йому особисту відданість іще до обрання, у тому числі й беручи активну участь в управлінні його приватними маєтками, що підтверджують масові кадрові ротації на початку правління кожного нового володаря булави.

Тому можна говорити про те, що саме на прикладі гетьманського двору найбільш яскраво простежується характерна для всієї історії Гетьманщини тенденція до поєднання управління державним та приватним господарством. Водночас, хоча базові структури двору і продовжували залишатись сталими, однак поступово відбувалося їх ускладнення, частково посилювалася градація, спрямована на підвищення ефективності управління господарськими угіддями гетьманського двору, як безпосередньо в замській резиденції, так і в окремих маєтностях. Тим більше, що усі категорії урядників та служителів об'єднувала між собою головна мета їх діяльності – вивищення особи володаря булави над тогочасним суспільством, підтримання престижу його влади та забезпечення належного рівня життя та діяльності для правителя України.

Окрім того, за гетьманування І. Мазепи чітко окреслилась спеціалізація надвірних формувань, яка свідчила про певну вишуканість самого надвірного війська. Частина з них – драгунські й жолдацькі загони – становила особисту варту регіментаря в резиденції та під час воєнних виправ, інколи виконувала роль суто церемоніального війська. Інші надвірні хоругви – компанійська і волоська – та сердюки прирівнювались до гвардійських частин, яким гетьман доручав виконання окремих бойових завдань. Надвірні контингенти разом з найманими полками створили осердя війська, паралельного козацькому, але залежного від зверхника України й підконтрольного лише його особі. Саме так І. Мазепа як гетьман утверджував свою владу, не зважаючи на численні випадки невдоволення з боку вищих урядників Гетьманату.

Полтавський погром та еміграція частини старшини й козаків на чолі з гетьманом фактично знищили придворну гетьманську гвардію: одні загинули в жорстоких боях з російськими військами, інші розчинилися серед козацтва, яке опинилося в бендерському таборі. Відтоді політичний суверенітет і воєнна активність Гетьманщини остаточно ввійшли у фарватер російської політики, а кількісно зменшені надвірні загони перетворилися з військових формувань на барвисті церемоніальні почти.

Ця зміна ролей мала й глибші причини. Протягом XVII–XVIII ст. у тому самому напрямку еволюціонувала гвардія майже всіх європейських монархів. Це було спричинено піднесенням королівських дворів як політичних центрів абсолютистських держав, розвитком та розгалуженням їхніх служб, двірської ієрархії і церемоніалу, що виконували функції політичного представництва монархів та слугували важелями впливу на аристократію й дворянство. На цьому помпезному тлі малочисельні, не завжди доладно вбрані й екіпіровані гетьманські формування виглядали дещо блідо. Втім, не варто забувати, що тогочасні володарі булави і сам гетьманський двір довгий час наслідували не високий західноєвропейський, а архаїчний і патріархальний магнатський двір Речі Посполитої.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Джерела

1. Величко С. Літопис: У 2 т. / Пер. з книж. укр. мови, комент. В. О. Шевчука. Київ: Дніпро, 1991. Т. 2. 642 с.
2. Горбач О. Універсал гетьмана Івана Мазепи з 10.XII.1700 р. // Український історик. Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен. 1987. Ч. 1-4. С. 67-69.
3. Гордон П. Дневник 1684–1689 / Пер. с англ., ст. и примеч. Д. Г. Федосова. Москва: Наука, 2009. 339 с.
4. Гордон П. Дневник 1690–1695 / Пер. с англ., ст. и примеч. Д. Г. Федосова. Москва: Наука, 2014. 620 с.
5. Дегтярьов С. І. Маловідомий опис м. Батурин 1760 р. // Сумський історико-архівний журнал. Суми. 2010. № VIII-IX. С. 32-66.
6. Материали для истории экономического, юридического и общественного быта Старой Малороссии / Под ред. Н. П. Василенка. Чернигов: Типография губернского земства, 1901. Вып. I: Генеральное следствие о маетностях Нежинского полка (1729–1730). 417 с.
7. Мазепина книга / Упорядкув. та вступн. ст. І. Ситого. Чернігів: ЦНТЕІ, 2005. 524 с.
8. Малороссийские дела. Описи фонда № 124 Российского государственного архива древних актов / Отв. ред. Т. Г. Таирова-Яковлева. Москва: Древлехранилище, 2016. 652 с.
9. 1687, серпня 27. Батурин. Універсал Івана Мазепи про надання воронізькому козакові Степану Шкурі усіх прибутків з побудованого ним млина на річці Осот // Універсали Івана Мазепи (1687–1709) / Упоряд. І. Бутич. Київ-Львів: НТШ, 2006. Ч. II. С. 47.
10. 1687 р., вересня 2, Батурин. До Василя Васильовича Голіцина. Про від'їзд лікаря Андрія Бекера до Москви // Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. передм. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2002. Т. 1: 1687–1691. С. 85.

11. 1687 р., грудня 31, Батурин. До Василя Васильовича Голіцина. Про відправлення гостинців до російських можновладців // Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. передм. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2002. Т. 1: 1687–1691. С. 89-90.

12. 1688 р., січня 1, Батурин. До Василя Васильовича Голіцина. Про повернення приданого дружини Якова Самойловича, новини з Туреччини і Криму, лист до Станіслава Яблоновського, відправлення князю дичини // Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. передм. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2002. Т. 1: 1687–1691. С. 90-91.

13. 1688 р., без місця. До Леонтія Романовича Неплюєва. Про захоплення групи татар у полон, плани Бахчисарая щодо воєнних походів, застережні заходи для захисту Києва, політичні новини з Речі Посполитої та про подарунки гетьману від свояка Яна Войнаровського // Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. передм. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2002. Т. 1: 1687–1691. С. 148-150.

14. 1688 р., березня 27, Глухів. До Василя Васильовича Голіцина. Про наради з російськими воєводами з приводу запланованого походу, забезпечення жалуванням мешканців майбутнього міста на Самарі, пограбування української державної скарбниці та про листування з російськими боярами // Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. передм. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2002. Т. 1: 1687–1691. С. 144-147.

15. 1688 р., квітня, Батурин. До Василя Васильовича Голіцина. Про віднайдення і відправлення до царів співаків з Київського колегіуму; заступництво за Варлаама Ясинського; пересилку турецького проїжджого листа, даного вихідцю з Царгорода; новини з Польщі // Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. передм. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2002. Т. 1: 1687–1691. С. 155-157.

16. 1688 р., травня 18, Батурин. До Леонтія Романовича Неплюєва. Про добрі побажання і прохання протегування; можливу затримку з виступом у воєнний похід через невчасне прибуття до Батурина стрілецьких полків; вибір

полковника у Переяславі; планування шляхів пересування військ у поході; розгром татарського загону та захоплення чотирьох «язиків» козаками Миргородського полку; незгоди на Кодацькому острові // Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. передм. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2002. Т. 1: 1687–1691. С. 176-179.

17. 1688 р., травня 18, Батурин. До Леонтія Романовича та Семена Протасійовича Неплюєвих. Про пограбування української державної скарбниці та покарання винних у цьому стрільців // Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. передм. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2002. Т. 1: 1687–1691. С. 174-175.

18. 1688 р., липня 25, табір. До Василя Васильовича Голіцина. Про відправлення до царів донесення щодо поточних справ, річницю обрання на гетьманство, святкування дня ангела царівни Анни Михайлівни, добрі побажання, роботу на будівництві Новобогородицького міста воєводи Леонтія Неплюєва, свідчення турецького полоненого щодо планів хана, відправлення до Перекопа розвідувального загону, лист і подарунки запорожцям від правобережного гетьмана Андрія Могили й приїзд його товмача від татар, книгу ігумена Батуринського Крупницького монастиря Дмитра, взаємини полковника Семена Палія з татарами, лист до князя Бориса Голіцина, хід зведення укріплень та про заготівлю кормів для коней // Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. передм. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2002. Т. 1: 1687–1691. С. 210-215.

19. 1689 р., січня 20, Глухів. Про поїздку гетьманського посланця до Станіслава Яблоновського, зміни на посаді генерального осавула, поїздки козацьких загонів в устя р. Бик для дозору за неприятелем, віднайдення у Польщі двох співаків для царського двору та про подарунки думному дяку Омеляну Українцеву, а також дякам і піддячим Посольського й Малоросійського приказів // Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. передм. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2002. Т. 1: 1687–1691. С. 283-286.

20. 1689 р., без місця. До Василя Васильовича Голіцина. Про розміщення військ для охорони українських земель, виїзд групи запорожців з Батурина до Києва, відправлення на Січ посланців Івана Мазепи та Леонтія Неплюєва, виїзд до Москви гетьманського дворецького, прийом гетьмана Леонтієм Неплюєвим у Севську та їх спільну подальшу поїздку // Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. передм. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2002. Т. 1: 1687–1691. С. 352-354.

21. 1689 р., лютого 4, Батурин. До Василя Васильовича Голіцина. Про прийняття жалування від царських посланців, вдячність за протегування, гетьманські обіцянки вірної служби та про позитивний відгук про стольника Петра Кутумова // Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. передм. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2002. Т. 1: 1687–1691. С. 289-290.

22. 1689 р., липня 17, Батурин. До Василя Васильовича Голіцина. Про виїзд з Батурина до Києва групи запорожців, відправлення до Леонтія Неплюєва двох козаків, компетентних щодо взаємин Січі з Бахчисараєм і ситуації в Криму, зміни на посаді переяславського полковника, випуск книг у друкарні Києво-Печерської лаври та про благословіння їх московським патріархом // Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. передм. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2002. Т. 1: 1687–1691. С. 344-348.

23. 1689, грудня 24. Розпис речей, що в різні часи дані від Івана Мазепи, від початку уряду гетьманського, князю Василеві Голіцину // Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упоряд. С. О. Павленко. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 140-141.

24. 1690-і рр. Відомість провіанту, який необхідно було доставити в Батурин до двору гетьмана // Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упоряд. С. О. Павленко. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 701-702.

25. 1690 р., березня 28, Батурин. До Івана та Петра Олексійовичів. Про бій козаків ватаги Івана Ковальчука із загоном кримчан та захоплення нею «язиків»

// Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. передм. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2002. Т. 1: 1687–1691. С. 384-385.

26. 1690 р., червня 22, Батурин. До Івана та Петра Олексійовичів. Про інформацію від запорожця Процика Лазуки щодо наміру поляків разом з татарами розпочати військові дії на Лівобережжі, потребу передислокації українських військових частин та про перехоплення запорозького посольства від короля // Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. передм. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2002. Т. 1: 1687–1691. С. 399-400.

27. 1690 р., грудня 29, Батурин. До Івана та Петра Олексійовичів. Про допити у Батурині та відправлення до Москви двох польських диверсантів, затриманих у Гетьманщині // Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. передм. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2002. Т. 1: 1687–1691. С. 434-435.

28. 1690 р., грудня 29, Батурин. До Івана та Петра Олексійовичів. Про клопотання гетьмана щодо приїзду до нього лікаря Романа Ніколаєва // Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. передм. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2002. Т. 1: 1687–1691. С. 437-438.

29. Кінець 1690 – початок 1691 рр., Батурин. До Івана та Петра Олексійовичів. Про розслідування суперечки між Київським Михайлівським та Київським Печерським монастирями щодо прав на володіння селом Хадосовкою // Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. передм. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2002. Т. 1: 1687–1691. С. 440-441.

30. 1691 р., травня 7, Батурин. До Івана та Петра Олексійовичів. Про приїзд з Білгородчини до Батурина правобережного товмача у справі звільнення полонених українців і татар й відпущення його назад, привезені ним відомості стосовно зміни хана, намірів «бусурман» вчинити напад під прикордонні російські міста, розподілу кримських і білгородських орд для боротьби з австрійськими і польськими військами; передачу товмачем усного повідомлення гетьманського посланця у Кримському ханстві Пантелеймона Радича й відправку з ним листа до посланця; звільнення з посади київського

полковника Григорія Карповича й дозвіл Івана Мазепи київським полчанам провести нові вибори; прохання гетьмана щодо царського указу стосовно можливості звільнення з севської в'язниці татар за викуп // Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. вступн. дослідж. В. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2010. Т. 2: 1691–1700. С. 255-259.

31. 1691 р., липня 15, Батурин. До Івана та Петра Олексійовичів. Про звернення Низового Війська до гетьмана з проханням надати інформацію щодо можливого походу царських військ на «бусурман», таємний план кошового отамана стосовно воєнних дій проти неприятеля, залежність політичної ситуації на Запорозькій Січі від рішення про реалізацію походу й прохання монаршого указу у відповідь на запити козаків; вихід кількох сотень запорожців на службу до поляків і заходи Івана Мазепи щодо їх перейняття й повернення; приїзд гетьманського посланця, який був у Яссах, причини затримки й привезені ним новини щодо дій татарських і польських військ та усне послання від волозького господаря // Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. вступн. дослідж. В. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2010. Т. 2: 1691–1700. С. 275-280.

32. 1691 р., листопада 20, Батурин. До Івана та Петра Олексійовичів. Про добрі побажання царям з нагоди народження царевича Олександра Петровича та про відправлення вдячного молебну з цього приводу у Батурині й розсилку універсалів у інші українські міста щодо здійснення таких богослужінь // Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. вступн. дослідж. В. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2010. Т. 2: 1691–1700. С. 296-298.

33. 1691 р., грудня 27, Батурин. До Івана та Петра Олексійовичів. Про прохання Івана Мазепи щодо зняття за царським указом обвинувачень з полковника Івана Спешнева і підполковника Степана Мітусова у самовільних затримці й суді над московським торговцем, оскільки вони діяли за гетьманськими наказами // Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. вступн. дослідж. В. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2010. Т. 2: 1691–1700. С. 300-301.

34. 1691 р., грудня 29, Батурин. До Івана та Петра Олексійовичів. Про клопотання гетьмана щодо царської милості полковнику Івану Спешневу та підполковнику Степану Мінусову за справну службу в Батурині // Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. вступн. дослідж. В. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2010. Т. 2: 1691–1700. С. 302-303.

35. 1692 р., січня 7, Батурин. До Івана та Петра Олексійовичів. Про відправку до царів дичини // Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. вступн. дослідж. В. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2010. Т. 2: 1691–1700. С. 305-306.

36. 1692 р., січня 8, Батурин. До Івана та Петра Олексійовичів. Про намір гетьмана виступити з військом до Переяслава, причини прийняття такого рішення, готовність українських полків до відбиття можливого нападу кримських орд лівим берегом Дніпра й до злучення з силами белгородського й севського воевод та про отримання Іваном Мазепою листів від Семена Палія й пересилку їх до приказу Малої Росії // Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. вступн. дослідж. В. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2010. Т. 2: 1691–1700. С. 308-310.

37. 1693, весна. Львів. Звіт Кир'яка Ісаровича королеві Речі Посполитої Яну III Собеському про дипломатичну місію до гетьмана І. Мазепи // Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упоряд. С. О. Павленко. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 651-654.

38. 1694 р., вересня 20, табір біля Пустої Греблі. До Івана та Петра Олексійовичів. Про виступ гетьмана з військами з Батурина, намір іти до прикордонних міст з метою відбиття можливого нападу «бусурман», наступне рішення йти до Дніпра задля підтримки частин, відправлених у похід на Білгородчину, огляду новозведених укріплень на узбережжі Дніпра й відвідання Києва та про відправку двох городових полків у далекі польові місця // Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. вступн. дослідж. В. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2010. Т. 2: 1691–1700. С. 450-452.

39. 1696 р., грудня 21, Батурин. До Петра І. Про розсилку гетьманом універсалів у полки й міста свого регіменту з наказом перебувати в готовності до виступу; причини відкладення рішення щодо збору військ; заходи, вжиті Іваном Мазепою, з метою зміцнення укріплень українських міст і підвищення обороноздатності Таванського міста; приїзд до Батурина львів'янина Кирияка Ісаровича з листами й усним повідомленням про події у Речі Посполитій і пересилку цих листів до приказу Малої Росії // Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. вступн. дослідж. В. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2010. Т. 2: 1691–1700. С. 497-501.

40. 1698 р., січня 4, Батурин. До Петра І. Про пояснення гетьманом дій українських та російських військ під час походу 1697 р. на противагу донесенню таванського воєводи: причини залишення Шингірея, утримання Кизикермена й відмову від його відновлення, відбудову Таванського міста й необхідність залишення його основними силами // Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. вступн. дослідж. В. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2010. Т. 2: 1691–1700. С. 540-545.

41. 1698 р., березня 16, Батурин. До Петра І // З епістолярної спадщини гетьмана Івана Мазепи / Упоряд. та авт. передм. В. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАН України, 1996. С. 136-138.

42. 1698, травня 19. Батурин. Універсал Івана Мазепи про підтвердження прав гетьманського управителя в Батуринському замку Никифора Лук'яновича на куплені ним млини та інші володіння // Універсали Івана Мазепи (1687–1709) / Упоряд. І. Бутич. Київ-Львів: НТШ, 2006. Ч. II. С. 221-222.

43. 1699 р., грудня 4, Батурин. До Петра І. Про клопотання гетьмана щодо залишення в Батурині на чолі новопризначеного стрілецького полку полковника Григорія Анненкова // Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. вступн. дослідж. В. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2010. Т. 2: 1691–1700. С. 582-583.

44. 1700 р., квітня 7, Батурин. До Федора Олексійовича Головіна. Про пересилку Іваном Мазепою пакету листів до Омеляна Українцева у Царгород,

повідомлення Юрія Четвертинського щодо політичної ситуації у Кримському ханстві, відсутність місць у містах гетьманського регіменту для розташування на постій полчан Семена Палія, готовність гетьмана писати до Станіслава Яблоновського у справі появи польських поселень біля Дніпра, вдячність боярину за сприяння у прийнятті царем рішення подарувати Івану Мазепі кречета і соколів та прохання прислати їх разом із сокольниками, подяку Федору Головіну за інформацію про хід російсько-турецьких переговорів у Царгороді, польські ініціативи в Криму // Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. вступн. дослідж. В. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2010. Т. 2: 1691–1700. С. 612-616.

45. 1700 р., червня 11, Батурин. До Федора Олексійовича Головіна. Про прохання передати царю відповідь мультянського господаря щодо можливої підтримки царських військ у війні проти турків; здобуття мешканцями Нижнього міста Києва царської жалуваної грамоти зі значним перебільшенням своїх прав; добрі побажання гетьмана у зв'язку з вдалим випробуванням новозбудованого корабля; відправлення до боярина опису шляху зі Стародуба до Риги; підготовку до відправки українського війська до Тавані, Кизикирмена і Ліфляндії; пересилку Федору Головіну листів з відомостями про польську сторону, надісланих від київського полковника; пропозицію Івана Мазепи щодо приєднання полчан Семена Палія до гетьманських військ при відправленні останніх до Ліфляндії; звернення гетьмана до київського митрополита з порадою утримувати ченців київських монастирів і студентів від учинення шкоди міщанам; клопотання Івана Мазепи щодо сприяння боярина розслідуванню справи стосовно збитків, завданих севськими стрільцями українським попу і буднику // Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. вступн. дослідж. В. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2010. Т. 2: 1691–1700. С. 640-644.

46. 1700 р., липня 10, Батурин. До Петра І. Про вдячність гетьмана царю за присилку йому кречетів і соколів для полювання та людей для навчання цій справі українців і направи птахів // Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. вступн.

дослідж. В. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2010. Т. 2: 1691–1700. С. 661.

47. 1700 р., липня 18, Батурин. До Федора Олексійовича Головіна. Про отримання та пересилку до боярина листів і універсалів від коронного гетьмана, очікування послання від польського короля, вдячність Івана Мазепи боярину за протегування перед царем щодо присилки кречетів і соколів для полювання // Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. вступн. дослідж. В. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2010. Т. 2: 1691–1700. С. 662-664.

48. 1702 г., январа 29. Роспись, составленная в Малороссийском приказе, о приеме гетмана И. С. Мазепы // Батуринский архив и другие документы по истории Украинского гетманства 1690–1709 гг. / Рук. проекта и сост. Т. Г. Таирова-Яковлева. Санкт-Петербург: ДМИТРИЙ БУЛАНИН, 2014. С. 374-376.

49. 1703 г., декабря 13. Жалованная грамота Петра I И. С. Мазепе на покупные и поступные деревни // Батуринский архив и другие документы по истории Украинского гетманства 1690–1709 гг. / Рук. проекта и сост. Т. Г. Таирова-Яковлева. Санкт-Петербург: ДМИТРИЙ БУЛАНИН, 2014. С. 77-85.

50. 1704 г., февраль. Грамота Петра I И. С. Мазепе о скупке ефимков // Батуринский архив и другие документы по истории Украинского гетманства 1690–1709 гг. / Рук. проекта и сост. Т. Г. Таирова-Яковлева. Санкт-Петербург: ДМИТРИЙ БУЛАНИН, 2014. С. 105-106.

51. 1704, грудня 3. Батурин. Універсал Івана Мазепи про взяття під гетьманську протекцію слюсаря Олексія Лопати // Універсали Івана Мазепи (1687–1709) / Упоряд. І. Бутич. Київ-Львів: НТШ, 2006. Ч. II. С. 338-339.

52. 1705, вересня 10. Табір під Криловом. Уривок з анонімної рукописної газети // Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упоряд. С. О. Павленко. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 602-603.

53. 1708. Донос В. Кочубея через Петра Яценка, або Яковлева, на гетьмана І. Мазепу // Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упоряд. С.О. Павленко. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 373-374.

54. 1708, лютого 17. Охтирка. Донос В. Кочубея та І. Іскри через охтирського полковника Федора Осипова на гетьмана І. Мазепу // Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упоряд. С. О. Павленко. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 374-376.

55. 1708, квітень. Під Вітебськом. Донос В. Кочубея царю на гетьмана І. Мазепу по статтях // Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упоряд. С. О. Павленко. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 380-394.

56. 1708, квітень. Під Вітебськом. Усний донос В. Кочубея царю на гетьмана І. Мазепу // Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упоряд. С. О. Павленко. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 394-395.

57. 1708, квітня 21. Смоленськ. Допит і тортури В. Кочубея та І. Іскри // Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упоряд. С. О. Павленко. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 402-403.

58. 1708 г., листопада 20. Выписка из письма И. С. Мазепы полтавскому полковнику И. Левенцу // Батурицкий архив и другие документы по истории Украинского гетманства 1690–1709 гг. / Рук. проекта и сост. Т. Г. Таирова-Яковлева. Санкт-Петербург: ДМИТРИЙ БУЛАНИН, 2014. С. 273-274.

59. 1708 г., листопада 23. Письмо И. С. Мазепы из Ромна полтавскому полковнику И. Левенцу // Батурицкий архив и другие документы по истории Украинского гетманства 1690–1709 гг. / Рук. проекта и сост. Т. Г. Таирова-Яковлева. Санкт-Петербург: ДМИТРИЙ БУЛАНИН, 2014. С. 274-276.

60. 1708 г., грудня 31. Письмо Д. М. Голицына из Киева А. Д. Меншикову о готовности прислать светлейшему князю «дорогие вещи» из имущества И. С. Мазепы // Батурицкий архив и другие документы по истории Украинского гетманства 1690–1709 гг. / Рук. проекта и сост.

Т. Г. Таирова-Яковлева. Санкт-Петербург: ДМИТРИЙ БУЛАНИН, 2014. С. 387.

61. [1710 г.]. Реєстр «латинських и польських» писем Батуринського архива, составлений по указу Петра I // Батуринский архив и другие документы по истории Украинского гетманства 1690–1709 гг. / Рук. проекта и сост. Т. Г. Таирова-Яковлева. Санкт-Петербург: ДМИТРИЙ БУЛАНИН, 2014. С. 161-171.

62. 1748. Родинна записка про генерального суддю Василя Кочубея // Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепи в документах / Упоряд. С.Павленко. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. С. 807-810.

63. Без дати, Севськ. До Олексія Васильовича Голіцина. Про відправлення до Олексія Голіцина гетьманського подарунка та про прохання протегування // Листи Івана Мазепи / Упоряд. та авт. передм. В. Станіславський. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2002. Т. 1: 1687–1691. С. 305-306.

64. Листи гетьмана І. Мазепи до Мотрі Кочубей // Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упоряд. С. О. Павленко. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 250-252.

Література

65. Бондар О. «Palazzo en fortezza» на Гончарівці в Батурині // Сіверянський літопис. Чернігів. 2018. № 1-2. С. 41-49.

66. Булатова С. О. Рукописна книга XVIII ст. з історії старопольської кухні «Zbiór dla kuchmistrza tak potraw jako ciast robienia» з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Рукописна та книжкова спадщина України: археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів. Зб. наук. праць. Київ, 2016. Вип. 20. С. 22-42.

67. Булатова С. О. Секрети старопольської юхи за рецептурою з рукопису XVIII ст. «Zbiór dla kuchmistrza tak potraw jako ciast robienia» з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Рукописна та книжкова спадщина України: археографічні дослідження

унікальних архівних та бібліотечних фондів. Зб. наук. праць. Київ, 2018. Вип. 22. С. 450-466.

68. Васильєва О. О. Гетьманські дворяни й слуги наприкінці XVII – у першій третині XVIII ст.: порівняльний аналіз // Гілея: науковий вісник. Зб. наук. праць. Київ, 2012. Вип. 66. С. 44-49.

69. Васильєва О. О. Палубничі та конюшевці гетьманського двору (друга половина XVII – перша третина XVIII ст.) // Сіверщина в історії України. Зб. наук. праць. Київ-Глухів, 2012. Вип. 5. С. 165-167.

70. Васильєва О. О. Стрільці в структурі козацького стану (друга половина XVII–XVIII ст.) // Гілея: науковий вісник. Зб. наук. праць. Київ, 2011. Вип. 52. С. 185-191.

71. Васильєва О. Урядники та служителі гетьманського двору часів правління Данила Апостола (1727–1734) // Київська старовина. Київ. 2009. № 1-2. С. 131-168.

72. Васильєва О. Формування традиції придворного бенкету в Гетьманщині (друга половина XVII – перша третина XVIII ст.) // Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії у 2 т. / Відп. ред. В. Горобець. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. Т. 2: Світ речей і повсякденних уявлень. С. 57-68.

73. Вечерський В. Гетьманські столиці України. Київ: Наш час, 2008. 320 с.

74. Виногородська Л., Ситий Ю. Батуринська кахля // Пам'ятки України: історія та культура. Київ. 2008. Ч. 3. С. 28-38.

75. Виногородська Л., Ситий Ю. Колекція кахлів з розкопок на території Батуринської фортеці 2001–2002 рр. // Батуринська старовина. Зб. наук. праць, присвячений 300-літтю Батуринської трагедії / Упоряд. В. Коваленко. Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, 2008. С. 261-277.

76. Востоков А. Посольство Шакловитого к Мазепе в 1688 г. // Киевская старина. 1890. № 5. С. 199-226.

77. Герасько М. Заміська резиденція К. Г. Розумовського // Сіверянський літопис. Чернігів. 2018. № 1-2. С. 50-60.

78. Деркач А. Л. Глухів – гетьманська столиця. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2000. 176 с.

79. Дмитрієнко С., Коваленко В. Гетьманська столиця: спроба реконструкції // Пам'ятки України: історія та культура. Київ. 2008. Ч. 3. С. 18-27.

80. Дядиченко В. А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1959. 532 с.

81. Коваленко В., Коваленко О. Фрагмент керамічної закладної дошки з церкви на заміській резиденції Івана Мазепи на Гончарівці в Батурині // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Зб. наук. статей. Київ, 2012. Вип. 21. Ч. I. С. 86-92.

82. Коваленко В., Мезенцев В., Ситий Ю. Дослідження флігеля на подвір'ї садиби Івана Мазепи на Гончарівці в Батурині // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Зб. наук. статей. Київ, 2012. Вип. 21. Ч. I. С. 74-83.

83. Коваленко Ю. О. Гетьманські будинки Глухова // Сіверщина в історії України. Зб. наук. праць. Глухів-Київ, 2017. Вип. 10. С. 212-218.

84. Корноухов Е. Судьба бобровников, стрельцов и пташников Черниговской губернии // Труды Черниговской архивной комиссии. Чернигов, 1913. Вып. 10. С. 56-73.

85. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. Киев: Типография К. Н. Милевского, 1888. Т. 1: Полк Стародубский. 470 с.

86. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. Киев: Типография К. Н. Милевского, 1893. Т. 2: Полк Нежинский. 521 с.

87. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. Киев: Типография К. Н. Милевского, 1893. Т. 3: Полк Прилуцкий. 426 с.

88. Ленченко В. Відтворення Батуринського замку // Пам'ятки України: історія та культура. Київ. 2008. Ч. 3. С. 8-17.

89. Ленченко В. Гетьманський двір Богдана Хмельницького в Чигирині за джерелами XVII–XVIII ст. // Архітектурна спадщина України. Зб. наук. праць. Київ, 1996. Вип. 3. Ч. 1. С. 74-81.

90. Ленченко В. Невідомий палац гетьмана Івана Мазепи в Батурині // Батуринська старовина. Зб. наук. праць, присвячений 300-літтю Батуринської трагедії / Упоряд. В. Коваленко. Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, 2008. С. 236-247.

91. Ленченко В. Палац гетьмана Івана Мазепи в Батурині // Пам'ятки України: історія та культура. Київ. 2003. Ч. 3. С. 18-33.

92. Мезенцев В. І. Декор палаців І. Мазепи в Батурині за матеріалами розкопок 2009 р. // Сіверщина в історії України. Зб. наук. праць. Київ-Глухів, 2010. Вип. 3. С. 151-163.

93. Мезенцев В. І. Дискусійні питання про розміри, архітектурний тип та аналогії палацу І. Мазепи на Гончарівці // Сіверщина в історії України. Зб. наук. праць. Київ-Глухів, 2014. Вип. 7. С. 26-38.

94. Мезенцев В. І. Закладна дошка домової церкви І. Мазепи в Батурині та керамічні рельєфи Чернігівщини рубежу XVII–XVIII ст. // Сіверщина в історії України. Зб. наук. праць. Київ-Глухів, 2012. Вип. 5. С. 176-188.

95. Мезенцев В. І. Західні аналогії конструкцій підлог Мазепиною палацу в Батурині // Сіверщина в історії України. Зб. наук. праць. Київ-Глухів, 2016. Вип. 9. С. 196-210.

96. Мезенцев В. І. Західні, українські та російські прийоми в архітектурі й декорі палацу І. Мазепи в Батурині // Сіверщина в історії України. Зб. наук. праць. Київ-Глухів, 2013. Вип. 6. С. 220-234.

97. Мезенцев В. І. Керамічні розетки з декору палацу І.Мазепи в Батурині: комп'ютерні реконструкції та київські аналогії // Сіверщина в історії України. Зб. наук. праць. Глухів-Київ, 2017. Вип. 10. С. 148-160.

98. Мезенцев В. І. Керамічні розетки споруд Центральної України XVII–XVIII ст. // Сіверщина в історії України. Зб. наук. праць. Глухів-Київ, 2018. Вип. 11. С. 125-136.

99. Мезенцев В., Коваленко В. Троїцький собор Батурина (близько 1692 р.) за писемними та археологічними джерелами: порівняльний аналіз архітектури // Батуринська старовина. Зб. наук. праць, присвячений 300-літтю Батуринської трагедії / Упоряд. В. Коваленко. Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, 2008. С. 286-309.

100. Мезенцев В. І. Мощення підлог палацу І. Мазепи у Батурині: комп'ютерні реконструкції та порівняльний аналіз // Сіверщина в історії України. Зб. наук. праць. Київ-Глухів, 2015. Вип. 8. С. 133-144.

101. Мезенцев В. Про стиль архітектури палацу І. Мазепи в Батурині за рисунком 1744 р. та археологічними даними // Батуринська старовина. Зб. наук. праць, присвячений 300-літтю Батуринської трагедії / Упоряд. В. Коваленко. Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, 2008. С. 216-235.

102. Мезенцев В. І. Реконструкції та порівняльний аналіз керамічного герба І. Мазепи з декору його палацу в Батурині // Сіверщина в історії України. Зб. наук. праць. Київ-Глухів, 2011. Вип. 4. С. 163-171.

103. Мироненко Л. В. Батуринські кахлі кінця XVII – початку XVIII ст. із зображеннями піших воїнів та вершників як додаткове джерело до вивчення вбрання та озброєння гетьманського війська // Магістеріум. Київ. 2013. Вип. 53: Археологічні студії. С. 58-63.

104. Мироненко Л. Споруда з кахляною піччю на території Батуринської Фортеці (за матеріалами розкопок 2005 р.) // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Зб. наук. статей. Київ, 2012. Вип. 21. Ч. I. С. 83-86.

105. Мицик Ю. А. Чигирин – гетьманська столиця. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 392 с.

106. Павленко С. О. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2004. 602 с.

107. Радишевський Р., Свербигуз В. Іван Мазепа в сарматсько-роксоланському вимірі високого бароко. Київ: Видавничий центр «Просвіта», 2006. 552 с.

108. Саєнко Н. Батуринська Гончарівка в XVII–XVIII ст. // Сіверянський літопис. Чернігів. 2015. № 6. С. 42-49.

109. Сементовский Н. Старина Малороссийская, Запорожская и Донская. Санкт-Петербург: Типография И. Фишона, 1846. 64 с.

110. Ситий Ю. Гетьманські палаци Івана Мазепи в Батурині та деталі їхнього оздоблення // Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха. Зб. наук. праць / Відп. ред. В. А. Смолій, відп. секр. О. О. Ковалевська. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2008. С. 257-268.

111. Ситий Ю., Мироненко Л. Декоративні кахлі з оздоблення нововиявленої споруди палацового комплексу Івана Мазепи на Гончарівці // Сіверянський літопис. Чернігів. 2010. № 4-5. С. 11-15.

112. Сокирко О. Гетьманські «німці»: війська іноземного автораменту другої половини XVII – початку XVIII ст. // Україна в Центрально-Східній Європі. Зб. наук. праць. Київ, 2011. Вип. 11. С. 246-265.

113. Сокирко О. Гетьманські преторіанці. Надвірні формування Івана Мазепи кінця XVII – початку XVIII століття // *Theatrum Humanae Vitae*. Студії на пошану Наталі Яковенко. Київ: Laurus, 2012. С. 500-510.

114. Сокирко О. Лицарі другого сорту. Наймане військо Лівобережної Гетьманщини 1669–1726 рр. Київ: Темпора, 2006. 280 с.

115. Сокирко О. «На послугах дому»: Надвірні почти козацької старшини середини XVII–XVIII ст. // *Patrimonium*: Студії з ранньомодерної історії Центрально-Східної Європи / За ред. В. Михайловського, Я. Столицького. Київ: Laurus; Краків: *Historia Iagellonica*, 2015. Т. I: Ранньомодерна людина: Простір – влада – право XVI–XVIII ст. С. 307-327.

116. Сокирко О. Наймані полки батуринської залози // Батуринська старовина. Зб. наук. праць, присвячений 300-літтю Батуринської трагедії / Упоряд. В. Коваленко. Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, 2008. С. 82-96.

117. Сокирко О. «Панове Жовніри»: формування й розвиток жолдацьких громад кінця XVII–XVIII століття // Соціум. Альманах соціальної історії. Київ. 2008. Вип. 8. С. 202-217.

118. Станіславський В. Лікарі Івана Мазепи // Сіверянський літопис. Чернігів. 2009. № 6. С. 77-79.

119. Станіславський В. Подорож російського посла Петра Толстого до Туреччини теренами Гетьманщини та Правобережжя в 1702 р.: дипломатичні прийоми, дорожні випадки, взаємини з Іваном Мазепою та Семеном Палієм // Соціум. Альманах соціальної історії. Київ. 2017. Вип. 13-14. С. 287-307.

120. Таїрова-Яковлева Т. Г. Книги з бібліотеки Самійла Величка, канцеляриста Війська Запорозького // Український історичний журнал. Київ. 2017. № 5. С. 103-111.

121. Терех М. І. Перший палац К. Г. Розумовського в Батурині // Сіверщина в історії України. Зб. наук. праць. Київ-Глухів, 2012. Вип. 5. С. 215-217.

122. Уортман Р. С. Сценарии власти. Мифы и церемонии русской монархии: В 2 т. / Пер. с англ. С. В. Житомирской. Москва: ОГИ, 2002. Т. 1: От Петра Великого до смерти Николая I. 608 с.

123. Штанкіна І. Батуринські кахлі кінця XVII – початку XVIII ст. // Батуринська старовина. Зб. наук. праць, присвячений 300-літтю Батуринської трагедії / Упоряд. В. Коваленко. Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, 2008. С. 248-260.

124. Элиас Н. Придворное общество: Исследования по социологии короля и придворной аристократии / Пер. с нем. А. П. Кухтенкова, К. А. Левинсона, А. М. Перлова, Е. А. Прудниковой, А. К. Судакова. Москва: Языки славянской культуры, 2002. 368 с.

125. Dimnik M., Mezentsev V. Excavations at Baturyn in 2013 // Canadio-Byzantina. Ottawa. 2014. № 25. P. 9-12.

126. Dimnik M., Mezentsev V. Excavations at Baturyn in 2014 // Canadio-Byzantina. Ottawa. 2015. № 26. P. 10-13.

127. Dimnik M., Mezentsev V. Excavations at Baturyn in 2015 // Canadio-Byzantina. Ottawa. 2016. № 27. P. 11-14.

128. Dimnik M., Mezentsev V. Excavations at Baturyn in 2017 // Canadio-Byzantina. Ottawa. 2018. № 29. P. 9-12.

129. Mezentsev V. I., Sytyi Yu. M., Kovalenko Yu. O. Brief report on the archaeological findings at Baturyn in 2016 // Сіверщина в історії України. Зб. наук. праць. Глухів-Київ, 2017. Вип. 10. С. 42-46.

130. Mezentsev V. I., Sytyi Yu. M., Kovalenko Yu. O. Report on Baturyn archaeological research in 2017 // Сіверщина в історії України. Зб. наук. праць. Глухів-Київ, 2018. Вип. 11. С. 43-48.